

Саламаха В. Р.,

аспірант

*Національного наукового центру «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України*

ORCID: 0009-0008-0861-3799

**ЗБИРАННЯ ТА ПЕРЕВІРКИ ДОКАЗІВ У ЗЛОЧИНАХ ПРОТИ ЖИТТЯ
ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ****COLLECTION AND VERIFICATION EVIDENCE
OF VIOLENT CRIMES COMMITTED BY MINORS**

Стаття присвячена предмету доказування та аналізу специфіки збирання і перевірки доказів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, які вчинили злочин проти життя та здоров'я особи. Визначено, що предмет доказування в цій категорії проваджень, це передбачений кримінальним процесуальним законом комплекс обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх, центральне місце серед яких займають індивідуальні особливості інтелектуального та психологічного розвитку неповнолітнього підозрюваного, котрі підлягають обов'язковому врахуванню під час визначення виду та міри покарання.

Наголошено, що сукупність обставин, котрі підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених неповнолітніми, закріплені у конкретній статті кримінального законодавства, під ознаки якого підпадає діяння, вчинене підлітком і кримінального процесуального законодавства, зокрема, у ст.ст. 91, 485 КПК України.

На підставі узагальнення матеріалів правозастосовної практики визначено, що сторона обвинувачення під час реалізації обов'язку доказування в досліджуваних нами категоріях справ допускає три типові помилки, серед яких: 1) недостатньо ретельне з'ясування та доказування окремих обов'язкових обставин; 2) необгрунтоване розширення переліку обставин, котрі досліджуються, що призводить до сповільнення перебігу досудового розслідування та судового розгляду, захаращення матеріалів кримінального провадження зайвими відомостями, котрі не мають суттєвого значення; 3) нехтування принципом індивідуалізації предмета доказування. Наголошено на специфіці збирання доказів і їх перевірки з урахуванням недопущення окреслених помилок. Перспективи майбутніх наукових розвідок мають полягати у розробленні конкретних рекомендацій щодо проведення слідчих (розшукових) дій у злочинах проти життя та здоров'я особи.

Ключові слова: злочин, життя та здоров'я, підозрюваний, неповнолітній, доказ, збирання, перевірка.

The article is devoted to the subject of proof and analysis of the specifics of collecting and verifying evidence in criminal proceedings against minors who committed a crime against the life and health of a person. It is determined that the subject of proof in this category of proceedings is a set of circumstances provided for by criminal procedural law that are subject to mandatory establishment in each criminal proceeding against minors, the central place among which is occupied by the individual characteristics of the intellectual and psychological development of the minor suspect, which are subject to mandatory consideration when determining the type and measure of punishment.

It is emphasized that the set of circumstances that are subject to proof in criminal proceedings against crimes against the life and health of a person committed by minors are enshrined in a specific article of criminal legislation, under the signs of which the act committed by a teenager falls, and criminal procedural legislation, in particular, in Articles 91, 485 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Based on the generalization of law enforcement practice, it was determined that the prosecution, when implementing the obligation to prove in the categories of cases studied by us, makes three typical mistakes, including 1) insufficiently thorough clarification and proof of individual mandatory circumstances; 2) unjustified expansion of the list of circumstances under investigation, which leads to a slowdown in the course of the pre-trial investigation and trial, cluttering the materials of the criminal proceedings with unnecessary information that is not of significant importance; 3) neglect of the principle of individualization of the subject of evidence. The specifics of collecting evidence and its verification, taking into account the avoidance of the outlined errors, are emphasized. The prospects for future scientific investigations should consist of developing specific recommendations for conducting investigative (detective) actions in crimes against the life and health of a person.

Key words: crime, life and health, suspect, minor, evidence, collection, verification.

Постановка проблеми. Впродовж останнього десятиріччя невпинно зростає кількість кримінальних правопорушень до вчинення яких причетні неповнолітні. Вчені пов'язують це з пасивним ставленням оточення неповнолітніх до розвитку в них злочинних схильностей. Причому якщо в деяких сім'ях пасивність пов'язана з об'єктивними причинами, такими як: хвороби дорослих, їхня надмірна зайнятість роботою тощо, то в інших – суб'єктивними, зокрема, невмінням чи небажанням здійснювати виховний вплив [1, с. 16].

Кримінальне процесуальне законодавство містить низку положень, котрих необхідно обов'язково дотримуватися у кримінальних провадженнях, що здійснюються стосовно неповнолітніх. Суттєво відрізняється і загальний предмет доказування в цих кримінальних провадженнях. Водночас не з'ясовано досі питання щодо збирання та перевірки доказів у цих кримінальних провадженнях, які безумовно існують у зв'язку з низкою правових принципів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання кримінального процесуального доказування, збирання та перевірки доказів упродовж дії чинного Кримінального процесуального кодексу України досліджували: С.Є. Абламський, В.В. Вапнярчук, Г.П. Власова, Г.І. Глобенко, І.В. Гловюк, О.В. Капліна, Л.М. Лобойко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.В. Романюк, В.В. Тютюнник, О.Г. Шило, О.О. Южно та багато інших. Останнім часом комплексно до визначення предмету доказування у кримінальному провадженні, що здійснюється стосовно неповнолітніх підійшла К.С. Рябченко [2]. Окремим аспектам процесу доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх приділили увагу О.О. Андреев [3], Л.І. Мілімко та О.А. Гамера [4], О.В. Ряшко та Б.Т. Гарасимів [5] та багато інших.

Про специфіку захисту прав потерпілих під час розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань) наголосили в своїй роботі Ю.В. Пирожкова, Н.В. Верлос та О.В. Мельковський [6]. Водночас недостатньою розробленістю характеризується проблематика збирання та перевірки доказів у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи, що й актуалізує потребу активізації наукових розвідок.

Мета статті – визначити особливості збирання та перевірки доказів у злочинах проти життя та здоров'я особи, учинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Основними чинниками, котрі спонукають неповнолітніх до скоєння злочинів проти життя та здоров'я, є соціально-економічна нестабільність у суспільстві, ослаблення соціального впливу та виховної функції школи, проблеми в сім'ї,

зокрема, у неповних або багатодітних родин, поширення алкоголізму та наркоманії, а також негативний вплив медіа і соціальних мереж, які пропагують культ насильства. Серед інших важливих чинників варто виділити скорочення кількості закладів дозвілля, закриття дитячих таборів, спортивних і позашкільних установ. Суттєво загострилися всі ці обставини в умовах дії правового режиму воєнного стану, коли неповнолітні за грошову винагороду вчиняють кримінальні правопорушення. Подібні факти засвідчують недостатність виховного впливу на неповнолітніх, а тому актуалізоване завдання реалізації відповідної функції кримінального права у контексті цієї групи осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення.

Вирішення питання щодо збирання й оцінки доказів у кримінальному провадженні потребує врахування особливостей предмету доказування, отож звернімося передусім до цього питання.

Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх – це передбачена кримінальним процесуальним законом сукупність обставин, котрі підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні щодо неповнолітніх з урахуванням їхніх вікових і соціально-психологічних особливостей з метою ефективного виконання завдань кримінального провадження [7, с. 13].

Сукупність обставин, котрі підлягають доказуванню закріплені у нормах кримінального та кримінального процесуального законодавства. У цілому такі ознаки засвідчують особливість предмету доказування в цій категорії справ. Поряд із обставинами, визначеними у ст. 91 КПК України, слід враховувати, що доказуванню підлягатимуть й інші соціально-психологічні риси особи, що враховуватимуться час індивідуалізації відповідальності, обранні заходу виховного характеру, оцінці характеризуючих відомостей про особу неповнолітнього. До переліку таких соціально-психологічних рис особи можуть належати: рівень загального розвитку неповнолітнього, особливості темпераменту, інтереси, ціннісні орієнтири неповнолітнього тощо.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики засвідчує, що сторона обвинувачення під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених неповнолітніми, як правило, допускається декількох помилок. Природа таких помилок полягає як у визначенні предмета доказування, так і меж доказування. Під межами доказування слід розуміти збирання такого обсягу доказів, котрий забезпечуватиме достовірне встановлення обставин, які підлягають доказуванню. Аналіз положень ст. 485 КПК України засвідчує, що законодавець у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх робить акцент на додатковому і більш ретельному вивченні стороною обвинувачення обставин,

котрі характеризують особу неповнолітнього підозрюваного, а також щодо виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину та кримінального проступку. Тобто особливості підлітка є визначальним фактором для визначення специфіки здійснення кримінального провадження, зокрема, щодо встановлення обставин, які підлягають доказуванню у цій категорії кримінальних проваджень [8, с. 202].

Перша помилка сторони обвинувачення, котра мала місце у 32% проаналізованих нами проваджень, полягає в тому, що з'ясування та доказування окремих обов'язкових обставин, залишається поза увагою ювенального слідчого та прокурора. Як наслідок, це приводить до неповноти досудового розслідування, судового розгляду. Друга помилка зумовлена необґрунтованим розширенням переліку обставин, що досліджуються, призводить до сповільнення перебігу досудового розслідування та судового розгляду, захарашення матеріалів кримінального провадження зайвими відомостями, котрі не мають суттєвого значення. Третя помилка полягає у нехтуванні принципом індивідуалізації предмета доказування, який передбачає, що в конкретному провадженні врахуванню підлягає не тільки індивідуальна характеристика особи підозрюваного, але й конкретна диспозиція статті КК України, за якою кваліфікується діяння, учинене неповнолітнім і яке підлягає доказуванню.

На нашу думку, запобігання таким помилкам можливе за рахунок вжиття комплексу таких заходів:

1) розроблення та впровадження у слідчі практики спеціалізованих методик і підходів до доказування, з урахуванням міжнародних стандартів у сфері забезпечення найкращих інтересів дитини;

2) підвищення професійної компетенції представників правоохоронних органів, залучених до досудового розслідування та доказування, шляхом навчання і підготовки правоохоронців для ефективного застосування найкращих практик взаємодії з неповнолітніми;

3) використання сучасних технологій для об'єктивного та достовірного збирання доказів у злочинах проти життя та здоров'я особи, учинених неповнолітніми тощо.

Отже, кримінальне процесуальне законодавство містить спеціальну норму (ст. 485 КПК України), яка деталізує предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Вона розширює положення ст. 91 КПК, яка визначає обставини, що підлягають доказуванню, але не замінює і не створює «особливого» предмета доказування. Законодавство враховує психологічні, біологічні та соціальні особливості неповнолітніх, забезпечуючи їм підвищену кримінально-правову охорону. Це включає спеціальні підходи до притягнення до від-

повідальності, призначення покарання та його виконання. Важливим напрямом розвитку демократії є вдосконалення процесу забезпечення прав і гарантій свобод осіб, що набуває особливого значення у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Щодо збирання доказів, то апробованими заходами у цьому питанні є слідчі (розшукові) дії та судові експертизи. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із неповнолітніми, виникає необхідність закріплення наявних та отримання нових доказів шляхом проведення таких процесуальних дій, як: допит, обшук, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент тощо. Збирання та перевірка доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх вимагають особливого підходу, враховуючи їх уразливість, соціальну незрілість і ризик порушення прав і свобод.

Перед проведенням допиту або інших слідчих дій необхідно ретельно підготуватися, враховуючи вікові та психологічні особливості дитини. Це передбачає вивчення особистості підлітка, мотивів його поведінки, визначення місця та учасників процесуальної дії, а також складання чіткого плану. Одним із перспективних підходів є використання «зелених кімнат» у кримінальному судочинстві. Такі спеціально обладнані приміщення створюють комфортну та безпечну атмосферу для дитини, що сприяє встановленню довіри та ефективному проведенню слідчих (розшукових) дій.

У контексті з'ясування специфіки збирання доказів, важливо враховувати низку специфічних особливостей, таких як: вік особи, рівень її інтелектуально-емоційного розвитку. Так, слід наголосити, що згідно з п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України однією з підстав проведення експертизи є «встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості» [9]. Окрім цього, частина 1 ст. 485 КПК України визначає, що «при наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними» [9].

Розумову відсталість слід розуміти як суттєве відхилення від нормального рівня розвитку, характерного для певного віку. Цей стан не є наслідком психічного захворювання, а пов'язаний виключно із затримкою розумового розвитку. У випадках виявлення розумової відсталості необхідно визначити, якому віковому рівню відповідає фактичний розвиток неповнолітнього, та з'ясувати, чи усвідомлює він значення своїх дій. Залежно від ступеня розумової та фізичної відсталості суд може вирішити питання про звільнення неповнолітнього від кримінальної

відповідальності з обмеженням застосування примусових заходів виховного характеру.

Важливо, що окрім способів, визначених ч. 2 ст. 93 КПК України, кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість отримання доказів за кордоном через механізми міжнародного співробітництва у межах кримінального провадження. Це важливо, адже непоодинокими є випадки, коли неповнолітні виїжджають за межі України з метою уникнення кримінальної відповідальності за вчинення злочину проти життя та здоров'я особи.

У контексті визначення специфіки перевірки доказів, зібраних у кримінальному провадженні або наданих стороною захисту, слід зауважити, що суб'єктами, уповноваженими на таку діяльність є:

- слідчий;
- прокурор;
- підозрюваний;
- обвинувачений (підсудний);
- особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру;
  - особа, щодо якої вирішується питання про звільнення від кримінальної відповідальності;
  - їхні захисники та законні представники;
  - потерпілий, його представник та законний представник;
  - цивільний позивач, його представник та законний представник;
  - цивільний відповідач та його представник;
  - представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;
  - особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію);
    - слідчий суддя;
    - суд. Ці суб'єкти мають право ознайомлюватися з доказами та брати участь у їх перевірці, забезпечуючи законність і об'єктивність процесуального провадження.

Перевірка прямих і непрямих доказів, як слушно вказують у юридичній літературі, здійснюється з урахуванням різних аспектів:

1) прямі докази перевіряються лише щодо їх допустимості та достовірності. Питання їх належності не потребує перевірки, оскільки прямий доказ безпосередньо стосується предмета доказування;

2) непрямі докази потребують встановлення наявності об'єктивного або хибно приписуваного зв'язку між фактом, який вони підтверджують, та обставинами предмета доказування. Такий зв'язок визначається через слідчі (розшукові) дії, а також шляхом аналізу та зіставлення доказів.

Допустимість доказів перевіряється за трьома складовими:

- наявність належного суб'єкта, що здійснив збирання доказу;

- джерело доказу, передбачене законом;
- дотримання встановленої законом процедури. Перевірка допустимості здійснюється через аналіз, зіставлення доказів або отримання нових доказів.

Достовірність доказів перевіряється у двох аспектах:

- фактичні дані: накопичуються знання про ті ж обставини, які підтверджує або спростовує перевірваний доказ;
- процесуальне джерело: оцінюється його надійність. Для висновку про достовірність необхідна сукупність доказів, що стосуються одного факту, які формують переконання поза розумним сумнівом.

Неналежні докази не перевіряються на достовірність, оскільки вони не мають гносеологічного зв'язку з обставинами, що мають значення для кримінального провадження. Недопустимі докази також не підлягають перевірці на достовірність, оскільки не можуть бути використані як основа для прийняття процесуальних рішень [10, с. 171–173]. Таким чином, під час перевірки доказів важливо дотримуватись комплексного підходу, що забезпечує законність, обґрунтованість та об'єктивність у кримінальному провадженні.

Висновки. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх – це передбачений кримінальним процесуальним законом комплекс обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кожному кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх, центральне місце серед яких займають індивідуальні особливості інтелектуального та психологічного розвитку неповнолітнього підозрюваного, котрі підлягають обов'язковому врахуванню під час визначення виду та міри покарання.

Сукупність обставин, котрі підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених неповнолітніми, закріплені у статті кримінального законодавства, під ознаки якого підпадає діяння, вчинене неповнолітнім і кримінального процесуального законодавства, зокрема, у ст.ст. 91, 485 КПК України.

На підставі узагальнення матеріалів право-застосовної практики визначено, що сторона обвинувачення під час реалізації обов'язку доказування в досліджуваних нами категоріях справ допускає три типові помилки, серед яких: 1) недостатньо ретельне з'ясування та доказування окремих обов'язкових обставин; 2) необґрунтоване розширення переліку обставин, котрі досліджуються, що призводить до сповільнення перебігу досудового розслідування та судового розгляду, захарашення матеріалів кримінального провадження зайвими відомостями, котрі не мають суттєвого значення; 3) нехтування принципом

індивідуалізації предмета доказування. Наголошено на специфіці збирання доказів і їх перевірки з урахуванням недопущення окреслених помилок.

Список використаних джерел:

1. Бібік І. С., Бабенко А. М. Негативний вплив сім'ї як детермінанта вчинення неповнолітніми злочинів проти життя та здоров'я особи у регіонах України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 1. С. 14–17.
2. Рябченко К. С. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2021. 224 с.
3. Андреев О. О. Специфіка доказування у справах про вбивства, вчинені неповнолітніми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 35. С. 191–199.
4. Мілімко Л., Гамера О. Доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх Challenges in Science of Nowadays: Proceedings of the 12th International Scientific and Practical Conference (December 6–8, 2023). Washington, 2023. № 181. С. 260–262.
5. Ряшко О. В., Гарасимів Б. Т. Процес доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період*: матеріали наукового семінару (м. Львів, 23 червня 2022 р.) / упор. Д.Є. Забзалюк, М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2023. С. 173–176.
6. Пирожкова Ю. В., Верлос Н. В., Мельковський О. В. Забезпечення прав потерпілих під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених членами молодіжних неформальних груп (об'єднань). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 825–830.
7. Кокошко М. Предмет доказування у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 10–17.
8. Балац Р. М. Особливості вивчення особи неповнолітнього у кримінальному провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 201–203.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами та доповненнями) // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17> (дата звернення: 22.12.2024).
10. Шабаровський Б. В. Перевірка доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Острог, 2019. 237 с.